

Г. В. Коваль,
к. політ. наук, доцент, докторант,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті автор розглядає теоретичні аспекти формування та розвитку державної молодіжної політики, акцентує увагу на її основних історичних етапах розвитку, а також стверджує, що в становленні молодіжної політики проявляються тенденції демократизації і гуманізації суспільних відносин, прагнення держави узгодити інтереси різних верств і груп населення, суспільних інституцій і територіальних утворень.

The author views the theoretical aspects of the formation and development of state youth policy in the article, she emphasizes the attention on the main historical stages of its development, and also insists that, the tendencies of democratization and humanization of public relations, the desire of state to reconcile the interests of different sections and groups of population, public institutions and territorial entities appear in the formation of the state youth policy.

Ключові слова: влада, громадянське суспільство, демократичні перетворення, державна молодіжна політика, молодь, інтереси, демократизація, історичний період, інтеграція, молоде покоління.

Key words: power, civil society, democratic changes, state youth policy, youth, interests, democratization, historical period, integration, young generation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Державна політика стосовно окремих соціальних груп суспільства існує багато років, однак як цілісна система політико-правових основ, організаційно-кадрова система із забезпечення практичної реалізації прав і свобод, запитів і потреб молоді в багатьох країнах починає формуватися лише у другій половині ХХ століття. Проблемами, що наприкінці ХХ — початку ХХІ століття зумовили потребу розробки й реалізації принципово нової державної молодіжної політики, зокрема й в Україні, були: ускладнення життя, вплив інтеграційних, глобалізаційних процесів на розвиток і взаємні відносини між державами, загострення багатьох соціально-економічних, політичних і духовних процесів, криза духовних ідеалів і орієнтацій громадян у країнах з перехідною економікою тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

У вітчизняній державно-управлінській науці над формуванням та розвитком державної молодіжної політики, її історичними етапами розвитку працювали: М. Головатий,

І. Ільїнський, В. Лісовський, В. Луков, М. Перепелиця, В. Чупрунов, А. Шаронов. На особливу увагу заслуговують праці Перепелиці М.П., Головенька В.А., Колесніченко Н.М., Кербаль М.О., Крикунової В.О. та інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Історичний розвиток суспільства значною мірою залежить від того, наскільки ефективно функціонує такий суб'єкт і дійовий чинник суспільно-політичного існування, як молодь. На сучасному етапі соціального розвитку, сприяння повноцінній інтеграції молодого покоління у соціум є метою одного із стратегічних напрямів діяльності держави — молодіжної політики. Тому метою дослідження, результати якого викладені автором у даній статті, є вивчення теорії та історії розвитку, становлення та формування державної молодіжної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна українська держава нині розвивається шляхом здобуття справжніх цінностей людства, що нагромаджувалися тисячоліттями всім цивілізованим світом. Важливим завданням на цьому шляху є розбудова демократичної, правової, соціальної, незалежної держави, інтеграція її у світове співтовариство, формування суспільства, в якому існує примат не держави, а передовсім людини [1].

У сучасній науці вирізняються різні підходи до вивчення молодіжної політики: інституційний (І. Ільїнський, В. Головенько, М. Перепелиця); розгляд цієї політики як механізму, що забезпечує спадкоємність поколінь (В. Лісовський, В. Чупрунов); як простору соціального проектування (В. Луков); як фактору інтеграції в європейську спільноту (Ю. Вишневський); як фактору соціального розвитку молоді (А. Шаронов, М. Головатий).

Молодіжна політика — це діяльність усіх суспільних інститутів, у тому числі партій, громадських організацій, інших інститутів громадянського суспільства, з метою соціалізації молодого покоління, його інтеграції в суспільні процеси. Державна молодіжна політика — це політика, діяльність держави, її інституцій, направлена на молодь, на підростаюче покоління, це наявність законодавчо закріплених ідей стосовно ролі і місця молоді у поступальному розвитку суспільства, а також системи різноманітних державних заходів, що сприяють реалізації цих ідей. Головною метою обох цих видів політики є створення необхідних соціально-економічних, політико-правових, організаційних умов та гарантій для соціального становлення, розвитку і вдосконалення як окремої молоді людини, так і всього молодого покоління [4].

В. Крикунова, виходячи з принципу суб'єктності молодіжної політики, аналізує два її види. Перший вид — державна молодіжна політика, де суб'єктом є держава в особі її спеціальних органів, діяльність яких більшою чи меншою мірою пов'язана з розвитком людини (освіта, культура, фізичний розвиток, праця, дозвілля тощо). У держави є можливість опертися в своїй молодіжній політиці на певну ідеологію — систему поглядів, ідей, в яких виражається відношення до існуючих проблем і протиріч; на систему права, молоді людини і молоді, що відповідає викликам історії і потребам розвитку людини і суспільства.

Другий вид — суспільна молодіжна політика, в якій суб'єктом є різні партії, профспілки, бізнес-товариства, ЗМІ, молодіжні об'єднання, самі молоді люди. Різні суспільні сили можуть будувати молодіжну політику, виходячи із власних ресурсів. Молодіжна політика політичних партій, суспільних об'єднань обмежена їх правовими можливостями, але має важливий напрям розвитку, який полягає в тому, що виробляється якась ідеальна модель (нормативний образ) молоді людини, молоді, яку організація (корпорація) прагне представити всьому суспільству як еталон [18, с. 280].

На сьогодні, успішний розвиток України повною мірою залежить від успіху тих, хто завтра відіграватиме провідну роль у всіх суспільних процесах. Це обумовлює важливість реалізації ефективною молодіжної політики, яка максимально відповідатиме потребам молоді людини. Молодіжна політика відображає позицію держави до цієї групи населення, її погляд в майбутнє та адекватність політичного курсу.

Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дії відповідно до власних переконань та цінностей. Серед чинників поступу (поряд із суспільними рухами, сучасною технологією тощо) реальною та значущою силою соціальних змін є молодь. У документах ООН зазначається, що зі зростанням кількості молоді на планеті вона стає наймогутнішим фактором у формуванні суспільства. За даними Комісії з міжнародних гуманітарних питань, до кінця XXI століття люди віком до 30 років становитимуть майже 60 відсотків населення земної кулі, а до 25 років — близько 50 відсотків [17, с. 88]. З молоддю доводиться рахуватися як із силою, що вже сьогодні в багатьох аспектах визначає політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток сучасного суспільства. Водночас Ком-

ісія визнала молодь найбільш уразливою групою людей, чие життя піддається загрози, а благополуччя не відповідає мінімальним стандартам [17, с. 88].

Вочевидь демократичні перетворення в Україні звернені в майбутнє, а отже, передусім до молоді. Без зацікавленості молоді та її активної участі ці перетворення не здійсненні. Україна, обравши шлях свободи та демократії, має робити ставку на молодь. Проте нині можна говорити лише про початкове становлення державної молодіжної політики в Україні. Ця політика — не прерогатива якогось одного відомства, а складова внутрішньої політики держави. Вона повинна передбачати активну інноваційну участь молоді в житті суспільства. Молодь — органічний суб'єкт економічного, політичного та соціокультурного розвитку [17, с. 89].

Саме тому, молоде покоління відіграє дедалі більшу роль у суспільно-політичних перетвореннях, що відбуваються в країні, активно підтримує політичний курс на здійснення демократичних реформ, бере участь у розбудові демократичного суспільства. На думку В.О. Васютинського, "молодь вже незабаром визначатиме основні вектори розвитку українського суспільства", знаходиться у тому "специфічному віці, коли в основному сформувалися особистісні структури, що забезпечують більш-менш повноцінне входження молоді особи у світ "справжнього", дорослого життя" [3, с. 248]. Молодь є найменш консервативною за своїми ціннісними орієнтаціями соціальною верствою населення, що найбільш чутливо реагує на соціальні зміни. Їй притаманне негативне ставлення до порушення демократичних норм, законів, моральних принципів. Саме молоді люди, а особливо студентство, часто ініціюють соціально-економічні, політичні і духовні зрушення, адекватні викликам часу.

Державна молодіжна політика, як і будь-які інші категорії, не сформувалася миттєво, а пройшла певний еволюційний шлях [6, с. 141].

Молодіжна політика своїми коренями сягає у глибокі віки. Наприклад, деякі автори вважають, що історія розробки і вжиття конкретних заходів з боку держави, що регулювали порядок визнання та умови досягнення молоддю "дорослого" статусу, сприяли її поступовому входженню у самостійне життя, починається з Великобританії XVI ст. Інший приклад щодо намагання держави врегулювати взаємовідносини з молодим поколінням дає історія законодавства Німеччини: в 1839 р. у Пруссії з'явився Регулятив стосовно праці молодих робітників на фабриках. У 1922 р. в Німеччині було прийнято Закон про молодіжне благодійництво — комплексний правовий акт, який включав нормативні закріплення державних обов'язків щодо забезпечення трудових та деяких інших соціальних прав молодих людей. Закон був відмінений у роки фашизму, а потім відновлений в обох німецьких державах: у ФРН у 1949 р. з подальшим прийняттям його нових редакцій у 1953, 1977, 1986 рр. та НДР — у 1950 р. з поновленням у 1964 та 1974 рр. Після об'єднання ФРН та НДР у 1990 р. був прийнятий новий Закон про допомогу дітям і молоді, який охоплює питання зайнятості, соціального забезпечення та багато іншого. Спеціальні норми регулюють державну підтримку молодіжних організацій [16]. Зауважимо, що 60—70-ті роки XX століття вважаються періодом виокремлення молодіжної політики у самостійний напрям діяльності держави у більшості країн Заходу. Соціальне становище молоді погіршила і технологічна та структурна перебудова в суспільстві, що розпочалася в умовах економічної кризи середини 70-х років і позначилася, перш за все, значним зростанням молодіжного безробіття. У той же час активізується суб'єктивна роль самої молоді в сучасному суспільстві, стають вищими критерії соціаль-

ної зрілості [16]. Таким чином, суспільство у другій половині ХХ століття зіткнулось з молодіжною проблемою, якої людство в таких величезних масштабах не знало раніше. У всіх без винятку індустріально розвинутих країнах її виникнення висунуло на порядок денний вимогу комплексного державного втручання для свого вирішення. У результаті, вже в другій половині 80-х — на початку 90-х рр. у багатьох країнах Заходу сформувалася комплексна державна молодіжна політика, що мала своїм підґрунтям розвинуту законодавчу базу і відповідну систему державних та громадсько-державних органів для її реалізації. Законодавче закріплення окремих прав молоді, у тому числі і право на творення своїх громадських організацій, до 90-х років стало загальним явищем: закони про соціальний захист молоді діяли в цей час в Австрії, Афганістані, Греції, Індії, Іспанії, Італії, Китаї, Нідерландах, Терції, Фінляндії, Швеції та інших країнах [16, с. 305].

В Україні державна молодіжна політика з перших років незалежності стала одним із пріоритетних і специфічних напрямів діяльності держави. Ще до проголошення незалежності України для вирішення молодіжних проблем, що з новою силою загострилися, розпочали свою діяльність новостворені молодіжні організації, на місцях за ініціативи органів державної влади вже напрацьовувалася нова нормативна база роботи з молоддю. На рівні областей, міст, районів розроблялися програми соціальної адаптації молоді та її розвитку; положення про органи державного управління, що мали стати відповідальними за провадження державної молодіжної політики у регіонах; певні матеріали з досвіду роботи та методичні рекомендації щодо її провадження. Водночас створювалися комітети, відділи у справах молоді як структурні підрозділи виконкомів рад народних депутатів відповідних рівнів. Все це фактично й започаткувало державну молодіжну політику.

Оцінюючи загалом державну молодіжну політику, потрібно виділити декілька значущих, на наш погляд, положень. Весь період існування незалежної України можна розділити на декілька тимчасових етапів, кожний з яких став рівнем у вдосконаленні та розвитку політики держави по відношенню до молодого покоління країни. Таких етапів можна виділити чотири. Перший — з серпня 1991 року по 15 грудня 1992 року. У цей період було закладено підвалини державної молодіжної політики прийняттям Верховною Радою України Декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" від 15.12.1992 р. [5]. У ній сформульовано наступне визначення: "Державна молодіжна політика — це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, правових умов, та гарант життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації й творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України" [5]; також визначено механізм формування та реалізації її в Україні (розділ IV).

Другий період — до 5 лютого 1993 року. Прийнято Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 05.02.1993 р. [7], реалізовано низку науково-дослідних проектів із проблем молодіжного руху, серед яких "Сучасні тенденції та генезис розвитку молодіжного руху в Україні" (1992), "Історичний досвід становлення та сучасні тенденції розвитку молодіжного руху в Україні" (1993).

Ці законодавчі акти започаткували певний період реалізації державної молодіжної політики і надали можливість систематизувати практичні напрацювання у сфері молодіж-

ної політики, визначити основні напрями її подальшого розвитку. Він характеризується як період пошуку та налагодження системи реалізації регіональної державної молодіжної політики, період суттєвого підвищення якості та ефективності роботи. Для нього характерні: глибше усвідомлення суб'єктами регіональної державної молодіжної політики її сутності, ґрунтовніші підходи до вирішення молодіжних проблем, розширення сфери діяльності молодіжних структур, надання реальної допомоги конкретним молодим людям. Упродовж цих років були прийняті Закони України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні", "Про органи і служби у справах неповнолітніх", "Про освіту" [7; 9; 10].

Третій період — до 1999 року визначається подальшим зміцненням молодіжних структур в органах виконавчої влади та молодіжної інфраструктури загалом. На той час (початок 1997 р.) вже було сформовано структуру та центральний апарат Міністерства у справах сім'ї і молоді, створено Республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, управління у справах сім'ї та молоді обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, 683 відповідні відділи районних держадміністрацій і міськвиконкомів. У травні 1997 р. відбувся конгрес української молоді "Молодь України за соціальний прогрес і злагоду в суспільстві". Характерним для цього періоду є розгортання роботи з вирішення широкого спектра молодіжних проблем, проведення великої кількості масових заходів, надання соціальної допомоги і послуг мільйонам юнаків і дівчат, значне збільшення кількості молодіжних організацій, особливо на обласному та районному рівнях, поліпшення взаємодії органів державної влади з молодіжними організаціями, підвищення політичної та громадської активності молоді як суб'єкта молодіжної політики, прийняття Законів України "Про молодіжні та дитячі громадські організації", "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю", "Про вищу освіту" [7; 8; 13].

Четвертий період — до 2004 року. На цьому етапі в Україні реалізовується низка загальнодержавних програм, положень, які спрямовані на вирішення соціальних проблем молоді, сприяння її соціальному розвитку. Слід зазначити, що саме в цей період різко зросло число прийнятих владою документів стосовно молодіжної політики (наприклад, тільки за 2000—2001 роки було прийнято біля 150 законів України, указів Президента, постанов Кабінету Міністрів). Виконавчі органи державної влади продовжували бути головною силою в центрі і на місцях, які здійснювали всю молодіжну політику. Зростали обсяги бюджетних коштів, що виділялися на виконання молодіжних програм [2].

П'ятий період — з 2004 року по теперішній час. Характерний прийняттям Програми підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання, Державної програми "Репродуктивне здоров'я нації" на період до 2015 року, Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 року, Національної програми забезпечення молоді житлом на 2003—2012 роки, Національної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекцій, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004—2008 роки, Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003—2010 роки, Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007—2011 роки, Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007—2009 роки та ін. Комплексний підхід до вирішення молодіжних проблем закладений у загальнодержавній програмі підтримки молоді на 2004—2008 роки. 28 січня 2009 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову "Про затвердження Державної цільової соціальної про-

грами "Молодь України" на 2009—2015 роки" [8—15; 19—25].

Таким чином, маючи глибокі історичні корені, державна молодіжна політика в Україні пройшла шлях від свого зародження через період пошуків до цілком окресленого й визначеного явища у суспільному житті країни. Навіть на основі такого короткого історичного експерименту стосовно державної молодіжної політики можна стверджувати, що в її становленні виразно проявляються тенденції демократизації і гуманізації суспільних відносин, прагнення держави узгодити інтереси різних верств і груп населення, суспільних інституцій і територіальних утворень. Маємо підстави вважати, що ці тенденції дедалі посилюватимуться і в подальшому матимуть вирішальне значення для формування і провадження державної молодіжної політики і, зокрема, регіональної, які розглядатимуться як засіб всебічного розвитку нових поколінь, завдяки чому стане можливим прискорений розвиток сучасного українського суспільства.

Отже, на основі вищезазначеного можна констатувати, що державна молодіжна політики національного значення формувалася протягом наступних історичних етапів:

— період існування та функціонування Запорізької Січі XVI—XVII ст.;

— доба Гетьманщини, XVII—XVIII ст.;

— радянський період, 1917—1990 рр.;

— часи незалежної Української держави, з 1991 року по теперішній час.

Сьогодні державною молодіжною політикою в Україні визнано:

— системну діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах;

— специфічний і цілісний напрям у державній політиці; систему ідей, теоретичних положень про місце і роль молодого покоління у суспільстві;

— практичну діяльність суб'єктів такої політики з метою формування і розвитку, реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах суспільства.

Література:

1. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / М.П. Перепелиця; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. — К., 2001. — 19 с.

2. Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Г. Старинець; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 2004. — 19 с.

3. Васютинський В.О. Вплив мовних і регіональних чинників на соціальне самовизначення студентів // Наукові студії із соціальної та політичної психології: 36. статей. — 2007. — Вип. 17 (20). — С. 247—252.

4. Головенько В.А. Нове покоління незалежної України // Інформаційні матеріали для слухачів Курсів підвищення кваліфікації працівників галузі сім'ї та молоді (Тези лекцій) / За заг. ред. Г.Л. Черепанової. — К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. — Кн. 4. — 136 с.

5. Декларація "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" від 15 грудня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — К., 1993. — № 16. — 27 с.

6. Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики України: історико — правовий аспект // Наукові праці. — Том 125. — Випуск 112. — К.2009. — С.141—143.

7. Закон України "Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні" від 05.02.1993 № 2998-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon-rada.gov.ua

8. Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" від 21 червня 2001 року № 2558-III // Офіційний вісник України. — К., 2001. — № 29. — С.76—83.

9. Закон України "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" від 24 січня 1995 р. № 20/95 — ВР // Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. — Київ: Дитячий фонд ООН "ЮНІСЕФ", 2002. — С. 249.

10. Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

11. Закон України "Про молодіжні та дитячі громадські організації" від 01.12.1998 № 281-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

12. Закон України "Про соціальну роботу з дітьми та молоддю" від 15.01.2009 № 878-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

13. Закон України "Про вищу освіту" від 17 січня 2002 року № 2984 III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

14. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007—2009 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

15. Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004—2008 рр.: Затв. Законом України від 18 листопада 2003 року № 1281-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 50. — С. 22—33.

16. Ковалева А.И., Луков В.А. Социология молодежи: теоретические вопросы. — М.: Социум, 1999. — 351 с.

17. Колесніченко Н.М. Становище молоді як одна з гуманітарних проблем нашого часу // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — Т.23. — Вип.10. — Політичні науки. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2002. — С. 88—90.

18. Крикунова В.А. Молодежная политика современной России: понятие, субъекты, факторы формирования / В.А. Крикунова // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. — 2009. — № 101. — С. 277—283.

19. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 року № 1849 "Про затвердження Державної програми "Репродуктивне здоров'я нації" на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: kmi.gov.ua

20. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 року № 244 "Про затвердження Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 року" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: kmi.gov.ua

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року "Про затвердження Національної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекцій, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004—2008 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

22. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2006 року "Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007—2011 роки" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

23. Про формування здорового способу життя дітей та молоді і заборону тютюно-паління в навчальних закладах та установах МОН України: Наказ МОН України від 10.09.03 №612 // Освіта України. — 2003. — 16 вересня. — С.1.

24. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної цільової соціальної програми "Молодь України" на 2009—2015 роки" від 28 січня 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

25. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2002 р. № 1089 "Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002—2012 рр." // Державна молодіжна політика в Україні у 2002 р.: збірник нормативно-правових актів / Автор-упорядник Є.І. Бородін. — Дніпропетровськ: Герда, 2003.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2012 р.